

OSMANLI TÜRKÇESİ

Doç. Dr. Nurettin Demir
Doç. Dr. Emine Yılmaz

Türkler, Cilt:11 Sayfa: 475-488

Başkent Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi / Türkiye

Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi / Türkiye

Dönemin Adlandırılması

Oğuzların Anadolu'ya gelmelerinden Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar olan süreyi içine alan dönemin dilinin adlandırılması konusu farklı çalışmalarda tartışılmıştır. Elimizde, Anadolu'da Türk birliğinin sağlanmamış olduğu 1300-1500 tarihleri arasındaki dönemden kalma çok sayıda eser vardır. Eserlerin dilinin kendi içerisinde bir birlik oluşturmadığı bu dönemi, günümüz Türkolojisinde bilim adamları Eski Anadolu Türkçesi, Eski Türkiye Türkçesi, Eski Osmanlıca gibi terimlerle adlandırmayı tercih etmektedirler. Aynı dönem için Eski Osmanlıca adının da kullanıldığı görülmektedir. Ancak Türkler, 14. yüzyılın sonlarında Balkanlara yayıldılar. 15. yüzyıldan itibaren Sarayev'o'dan Bağdat'a, Belgrad'tan Kahire'ye kadar Türkçe konuşan memurlar ve askerler gitmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi ve kültürel bir güç olarak gelişmesiyle dil özellikleri bakımından-kesin bir tarih olmamakla birlikte-İstanbul'un fethine kadar olan dönemin diline Eski Anadolu Türkçesi, bu tarihten sonraki dönemin diline de Osmanlı Türkçesi denilmektedir.¹ Ancak Eski Anadolu Türkçesine has dil özelliklerinin bir anda ortadan kalkmadığını, sonraki yüzyıllarda yazılmış eserlerde de görülmeye devam ettiğini belirtmeliyiz. Bu yüzden yeni dönemi 15. yüzyıl sonlarından başlatılanlar da vardır. Eski Anadolu Türkçesi de kendi içerisinde 1. Selçuklular Dönemi (11.-13. yüzyıllar arası), 2. Beylikler Dönemi (14. yüzyıl), 3. Osmanlılar Dönemi (15. yüzyıl ortalarına kadar) olmak üzere üç döneme ayrılabilir. Yeni dönemin adlandırılması ve dönemlerinin tespiti de başlı başına bir sorundur. Bu dönemin dili için Osmanlıca veya Osmanlı Türkçesi terimleri yaygın olarak kullanılmaktadır. Her ikisiyle de geniş halk kitlesinin konuştuğu Türkçeden kopuk, Arapça ve Farsça unsurların ağırlıkta olduğu karma bir yazı dili kastedilmektedir. Terimlerin kullanılmasında zaman zaman duygusal yargılar ağır basmış, bir taraftan olumsuz yan anlamlar asıl kastedilene eşlik edip, sanki Türkçe olmayan bir dil sözkonusuymuş gibi bir tavır takınılırken diğer yandan gerçek durumu bir tarafa bırakan aşırı derecede yileştirici yorumlamalara da gidilmiştir.

Osmanlı Türkçesi terimini Türkiye Türkçesini de içine alacak şekilde kullananlar arasında yer alan ünlü Macar Türkoloğu Németh, 1957 yılında dönemin adlandırılması tartışmalarıyla ilgili olarak şu ifadeleri kullanır: "Belki de Türkiye'de 'Osmanlı Türk Dili', 'Osmanlı Türkçesi' tabirleri, özellikle son nesil zevkine göre sunî, sevimsiz, tatsız ve Türkiye'nin bugünkü durumunda mânasız gibi gelebilir,

OSMANLI TÜRKÇESİ

fakat benim gözümde bu tabirlerde Türklüğün ana kitlesinden ayrılmış olan özel bir kolun yedi yüz yıllık tarihi vardır.”² Németh bu görüşüyle “Anadolu Türkçesi”, “Türkiye Türkçesi” terimlerine, kastedilen dilin bu bölgeler dışında da kullanıldığından hareketle karşı çıkar.

Biz bu çalışmamız çerçevesinde Osmanlı Türkçesi veya Osmanlıca terimiyle, 15. yüzyılın ortalarında Osmanlı devletinin bir siyasi ve kültürel güç olarak kendini kabul ettirmesinden sonra ortaya çıkan ve Osmanlı İmparatorluğunun dağılmasına kadar kullanılan her türlü Türkçeyi kastediyoruz. Bugünkü Türkiye Türkçesi, kimi yansımaları hakkında pek bilgi sahibi olmadığımız ve bazı dönemleri iyi araştırılmamış olan bu dilin doğrudan devamıdır.

Oğuz Yazı Dili

Selçuklular ve Türkmenler adıyla sürekli olarak güneybatıya göç eden Oğuzların konuştukları dile ilişkin en eski özelliklere Orhon Yazıtları’nda rastlıyoruz. Söz başında m-sesine karşılık b-bulunduran biçimler: ben, bñ ”1000”, beñgü ”sonsuz”, buñ ”sıkıntı”, beñ ”ciltteki siyah lekeler”, bin-vb.; -miş/-miş eki ile kurulan geçmiş zaman; iş küç bermek deyimi içinde geçen iş küç ikilemesi vb.

Oğuzcanın bir yazı dili olarak ortaya çıkışı 13. yüzyıldan itibaren Anadolu’da gerçekleşmiş ise de bundan çok daha önce, Oğuzlar henüz Orta Asya’da iken gelişmeye başladığı açıktır. Horasan bölgesinde Büyük Selçuklu Devleti’nin oluşmasından (1040) kısa bir süre sonra Oğuzlar, İran ve Azerbaycan yoluyla Anadolu’ya gelerek burada Anadolu Selçuklu Devleti’ni kurmuşlardı (1075). Kaşgarlı Mahmut 11. yüzyılın ikinci yarısında hazırlamış olduğu sözlüğünde bu dönem Oğuzcasının ayırıcı özelliklerini vermiştir. Bu özelliklerin bazıları şunlardır:

1. Kelime başında t-> d-değişmesi.
2. Kelime içinde ve sonunda w ve d ünsüzlerinin sırasıyla v ve y ünsüzlerine değişmesi.
3. Ek veya ikinci hece başındaki ince ve kalın g ünsüzlerinin yitimi.
4. -ası/-esi gelecek zaman sıfat-fiil ekinin kullanılması vb.

1243’te Moğollara yenilen, 1308’de egemenlikleri sona eren Anadolu Selçukluları döneminde, yönetici kesimin Arap ve Fars kültürüyle olan yakınlıklarından ötürü Türk dili ve bu dil üzerine kurulu bir edebi anlayış çok fazla gelişmemişti. Ayrıca Oğuz yazı dili de henüz Doğu Türkçesi geleneğinden çok uzaklaşmamıştı. Mecdut Mansuroğlu, Mustafa Canpolat, Zeynep Korkmaz gibi yazarların savunduğu teze göre Eski Anadolu Türkçesi Doğu Orta Türkçesinin, yani Orta Asya’daki Uygur yazı dilinin güçlü etkisi altındaydı. Ancak 15. yüzyıldan itibaren Osmanlıcanın ilk devresinde saf Oğuzca öğeler görülmeye başlamıştır.³

Eski Anadolu Türkçesi yazı geleneğinin temelinde, norm olabilecek durumda ağızlar üstü prestij varyantları bulunmaz. Dil Oğuzca izleri taşır, ama kısmen karışmış Doğu Türkçesi unsurlarıyla ileri derecede varyasyona sahiptir. En geç 12. yüzyılda Harezm ve Horasan’da, doğuda kalan Orta Asya

OSMANLI TÜRKÇESİ

Türk yazı diline -her ne kadar farklı ağız ve daha çok Oğuzca özellikler taşısa da- bağlı olan bir batı Türk yazı dili gelişmişti. 12.-13. yüzyılın ilk Anadolu Türkçesi büyük oranda bu dili temsil eder. Horasan'dan Türk göçleri sayesinde getirilen dönemin dili daha sonraki Osmanlıcayla ilgili çalışmalarda, ol- ~ bol- fiilindeki kelime başı değişkenlik yüzünden "olga-bolga" dili olarak adlandırılmıştır. Ancak 13. yüzyıldan itibaren Anadolu Türk yazı dili oldukça bağımsız bir şekilde ve tipik Oğuzca özelliklerle gelişmiştir.

Anadolu Selçuklu Devleti döneminden, karışık dilli eserler adı verilmiş olan Karahanlı, Kıpçak ve Oğuz grubu özelliklerini bir arada bulunduran az sayıda eser günümüze kadar gelebilmiştir. Bunların en önemli olanı 12. yüzyılın sonu ile 13. yüzyıl başlarında yazılmış olan Behcetü'l hadâik'tir. Yazarı belli olmayan bu vaaz kitabının Anadolu'da yazılmış olduğu kabul edilmektedir. Ali adlı bir yazar tarafından 1233'te yazılmış olan Kıssa-i Yusuf, 1343'te Fakih Yakut Arslan tarafından Farsçadan Türkçeye çevrilmiş olan Feraiz Kitabı, Kudûri Tercümesi, Mevlana ve oğlu Sultan Veled'in Türkçe beyit ve manzumeleri, Hoca Dehhani ve Ahmed Fakih'in eserleri, Şeyyad Hamza'nın Yusuf u Zeliha'sı ve Yunus Emre'nin şiirleri Anadolu'da ortaya çıkan Oğuz yazı dilinin ilk eserleri olarak kabul edilirler.⁴

11. yüzyıldan itibaren Anadolu Türkleşirken Selçuklular, devlet idaresinde Farsça, din ve bilimde Arapçayı kullanıyorlardı. Halk tarafından konuşulan Türkçe "kaba" bir yerel konuşma dili olarak görülmüş, iki kültür dili karşısında uzun zaman bir varlık gösterememiştir. Moğol akınları önünde Anadolu'ya kaçan Fars dilli insanlar, Farsçanın Anadolu'daki durumunu daha da güçlendirmiştir. 13. yüzyılda Türkçe Anadolu'da hala epeyce itibarsız bir durumdadır. Ancak daha o zaman bile Türkçe İslamitasavvufi eserlerde, özellikle de dini yayma amacı güden ve bu yüzden de halk tarafından anlaşılabilir bir dille yazılmaları gerektiği için "kaba" kalmak zorunda olan eserlerde, az da olsa kullanım alanı bulmaktaydı. Yeni yeni başlayan bir Anadolu-Türkçesi şiiri Selçuklular zamanına gitmekle birlikte, bir kültür dili olarak Türkçe 14. yüzyılda Selçukluların dağılmasından sonra gelişme fırsatı bulmuştur. Selçuklulardan sonra Anadolu'da kurulan beyliklerin idarecileri genelde tek dilliydiler. Bu yüzden beyliklerde Türkçe saray dili olarak kabul görmeye, idare dili ve saraylar arasındaki kültür yarışında edebi dil olarak da kullanılmaya başlandı. Bunda, beyliklerin nüfusunu büyük oranda Anadolu'ya göç eden Türk boylarının oluşturmasının da büyük bir etkisi olmuştu.

Bu dönemde kullanılan dil, çeşitli Oğuzca ağızların karışımı bir dil olmalıdır. Bu dil fonoloji, morfoloji, söz varlığı ve imla açısından herhangi bir şekilde kodlanmış, standartları olan bir dil değildir. Daha çok, çeşitli Oğuz boylarının ağızlarının bir karışımı olarak görülür ve bunlar arasında zaman zaman Doğu Türkçesi özelliklerine de rastlanır. Aşağıda da görüleceği gibi bu dönemin eserlerinde zaman zaman doğu Türkçesine yakın bir imla kullanılmaktaydı. Bu yüzden ilk dönem şairlerinin eserlerinde neredeyse kurlsız bir imlayla karşı karşıya kalırız. Arapça ve Farsça kelimeler de dahil olmak üzere aynı kelimenin farklı yazılışlarıyla karşılaşırız.⁵

Bu dönem eserlerinin dilinin karışık olmasında şaşırtıcı bir durum yoktur. Eski Anadolu Türkçesi varyantları, Türkçe unsurların çokluğuna rağmen bir yüzyıl sonra alt standart olarak görülmüş ve bu dille yazılmış olan eserler daha sonra "eğitilmilerin" diline yeniden aktarılmıştır. Bunu, örneğin,

OSMANLI TÜRKÇESİ

Mercimek Ahmet'in Kabusname çevirisinin "... bir gün Filibe yolunda padişah hizmetine vardım ve gördüm ki Sultan [Murâd Han] ibn Muhammed Han ibn Bayezid ... elinde bir kitap tutar. Bu zaif hastadil ol âli cenabından ne kitaptır deyu istida ettim. O lâfz-ı şekerbarından Kabusname'dir deyu cevap verdi ve eyitti ki hoş kitaptır ve içinde çok faideler ve nasihatler vardır, ama farisî dilinedir. Bir kişi türkîye tercüme etmiş, velî açık söylememiş" sözlerinden anlıyoruz. Kabusname'nin farklı çevirileri üzerinde çalışmış olan Mark Kirchner, Mercimek Ahmet'in çevirisinden önce daha başka çeviriler de olduğu görüşündedir.⁶

Osmanlıca'nın Dönemleri

Osmanlı Türkçesi olarak adlandırılan dönem kendi içerisinde dil özelliklerinin yardımıyla belli alt sınıflara ayrılabilir. 15. yüzyıl ortalarından 16. yüzyıla kadar olan ve Eski Anadolu Türkçesi özelliklerinin yerlerini yavaş yavaş yenilerine bıraktığı geçiş devresi anlamında Başlangıç Dönemi, yeni dil özelliklerinin yerleşip yaygınlaştığı, Türkçenin işlev alanlarının genişlediği, ama aşağıda da görüleceği gibi standardın halk dilinden uzaklaştığı 16. yüzyıldan 19. yüzyıl ortalarına kadar Klasik Dönem, 19. yüzyıl ortalarından 20. yüzyılın başına kadar olan, yeni bir standart dilin gelişmeye başladığı Yenileşme Dönemi ve son olarak 20. yüzyılın başından Cumhuriyetin kurulmasına kadar olan süreyi içine alan ve günümüzdeki dilden çok farklı olmayan Türkiye Türkçesi gibi. Her dönemi çeşitli özellikler yardımıyla alt bölümlere ayırmak mümkün olduğu gibi daha başka kıstaslar esas alınarak başka zaman dilimlerini içine alacak biçimde farklı dönemlerin ortaya konabileceğini de belirtmeliyiz. Ancak nelerin sınıflandırmada ölçüt olarak alınabileceği konusunda da yeterli ayrıntı çalışması olmaması bir tarafa bu yazı çerçevesinde böyle bir deneme gereksizdir.

Standart Osmanlıca'nın Gelişmesi

Osmanlı devletinin kurulması ve yükselmesine paralel olarak dil de gelişir. Yerel bir ağızdan standarda gelişmesi dikkat çekici bir durumdur. Ayrıca bir standart dilin şuurlu bir birlik ve kimliğe, bir halk grubunun bilinçli olarak yükselmesine bağlı olmasının örneği olarak da ilgi çekicidir. Selçuklunun kuzey doğu ucunda bulunan küçük bir beylik kısa zamanda askeri ve politik açıdan gelişmiş, Batı Anadolu'da ve Rumeli'de önemli toprak parçaları elde etmişti. Her ne kadar ilk Osmanlı beyleri Selçukluların eğitim ve kültür seviyesinde olmasalar ve en küçük beyliğe sahip olsalar da bir standart dil geliştirebilecek güce sahiptiler.

Kurucusunun adına göre adlandırılan Osmanlı Devleti'nin doğuşu ve gelişmesiyle birlikte önceki Anadolu Türkçesi ağızlarından bir Osmanlı devlet dili doğar ve gelişir. Eski Anadolu Türkçesi varyantlar yığını bazı edebi, dini ve didaktik işlevleri yerine getirebilmekteydi. Ama Türkçe temel alınarak Osmanlı Devlet teşekkülünü destekleyecek bir standart dil yaratma ihtiyacı ortaya çıkınca bu yetersiz kaldı. Osmanlı Türkçesi yerel bir dil durumundan, çeşitli ağızları konuşanlar arasında bir iletişim aracı olma durumuna gelişti; yazılı ve sözlü bir standart varyant olarak bölgeler ve imparatorluğun genişlemesine ve idarede Türk olmayan unsurların da görev almasına paralel olarak milletler üstü geçerlilik kazandı. Her ne kadar oldukça homojen bir standart yazı dili gelişmediyse de

OSMANLI TÜRKÇESİ

özellikle bilimsel ve idari yazılarda Osmanlıca'nın işlevleri önemli ölçüde arttı. Bu arada kaynaklar prestij dilleri olan Arapça ve Farsçadan çok sayıda unsurla tamamlandı.⁷

Osmanlı'nın gücünün sağlanmasıyla yeni dil bağlayıcı hale gelmiş ise de tam bir kurallar kitabı anlamında bir biçimsel kodifikasyon hiçbir zaman olmamıştır. Türkçe unsurlar için doğruları önceden bildiren bir kural koyucu gramer veya imla kılavuzu yoktu. Sadece Arapça-Farsça unsurlar için imla, söyleyiş, dilbilgisi ve söz varlığıyla ilgili belli kurallar vardı. Bu durum her iki dile ait bilgilerin gelişmesiyle birlikte, verici dillerdeki imla ve söyleyiş kurallarına uyma şeklinde kendini göstermiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun gücünün artması (zirve 16.-17. yüzyıl) ve yazı dilinin olgunlaşması ve gelişmesiyle Türkçeden gittikçe artan bir uzaklaşma görüldü. Bu şekilde ortaya çıkan yüksek dil, iktidarı elinde bulunduran elitlerin idaresinde, konuşulan varyantlardan önemli ölçüde uzaklaştı ve sadece Arapça ve Farsça bilgisi olanlarca anlaşılır duruma geldi. Bu, yabancı unsurlarla kurulmuş, ileri derecede seçilmiş, sadece resmi amaçlara yarayan bir tür üsluptu. Çok geçmeden, yukarıda da işaret edildiği gibi, öteki eski Anadolu Türkçesi varyantları alt standartlar olarak değerlendirildiler ve bunlarla kaleme alınmış olan eserler "okur yazar" Türkçesine yeniden aktarıldı. Standart Osmanlıca, aynı zamanda yazı ve konuşma dili olarak işlev gören milli bir genel dil değildi. Osmanlı toplumunun hiçbir tabakası yüksek varyantı günlük konuşmanın normal aracı olarak kullanmıyordu. Standart dil ve geride kalan varyantlar yığını arasında keskin bir ayrım ortaya çıkmıştı.⁸

Ancak Osmanlıca, dil varyasyonu "standart"- "alt tabakaya has" şeklinde basit bir zıtlığa indirilemez. Üslup teorikçileri "fasih Türkçe" ile "kaba Türkçe" arasında "eğitimli kesimin konuşma dili" olarak işlev gören bir de "orta Türkçe" var sayarlar. Aradaki geçiş bölgesinden, uzun müddet konuşma dili normu olarak işlev gören, daha az resmi bir genel dil gelişmiştir. Bu batı Osmanlıcası standart dilinin temeli eğitimli kesimin konuştuğu İstanbul Türkçesi idi. Bu Türkçe oldukça erken bir zamanda baskın duruma gelerek güçlü bir bölgeler üstü etkisi olan, edebi olmayan, bağlayıcılığı bulunmayan, kodlanmamış bir konuşma varyantı idi. Yüzyıllar boyunca değişik tabakalardan konuşanlarca değiştirilmiş ve her yönden yeni unsurları bünyesine almıştır. Bir çok bölgeden İmparatorluğun payitahtına gelen konuşucu akını, bugün bile genel Türkiye Türkçesinin özellikleri arasında yer alan ve bir çok yeniliğe yol açmış olan bir etkide bulunmuşlardır. Burada yazı dili değil, zaman zaman yazılan bir konuşma dili söz konusudur. Elde bulunan dil yadigarlarının sadece standart Osmanlıca'yı yansıtmaları yüzünden bu dilin dökümü iyi yapılmamıştır.⁹

Özellikle bilimsel ve idari yazılarda Arapça ve Farsça kaynaklardan çok sayıda kelime alınmak suretiyle Osmanlıca'nın işlev alanları önemli ölçüde genişletilmiştir. Dil pratik olarak normlaştırılmış, serbest olan varyant sayısında azalma olmuştur. Ancak buradaki normlaşma gayri resmidir. Normların nasıl olduğunu önceden belirleyen herhangi bir "imla kılavuzu", daha önce de söylendiği gibi, yoktur. Tamamiyle bağlayıcı bir normlaşma, neyin nasıl yazılması veya söylenmesi gerektiğinin kurallarını koyan bir uygulama Osmanlıca için hiç bir zaman olmamıştır.

OSMANLI TÜRKÇESİ

Bu yazı dili yeni kurulmaya başladığı zamanlarda halk tabakasının konuştuğu dile oldukça yakındır. Daha sonra idareci elitlerin elinde dil, halk dilinden önemli ölçüde uzaklaşmıştır. Yeni dil ancak Arapça ve Farsça bilenlerin kullanabileceği ve alt tabaka için anlaşılmasız bir durumdaydı. Kısa bir süre sonra ileri derecede seçkin bir dil durumuna geldi. Bir imparatorluğun dili olarak gerekli yeknesak bir normun belirginleştirilmesi aynı zamanda dilin katılaşmasına, durağanlaşmasına da sebep oldu. Böylece standart Osmanlıca bir dilin kullanılabilmesi için uygun olmaktan da uzaklaşmış ve bir standart varyant olmaktan çok, yabancı unsurlarla desteklenmiş, sadece resmi amaçlarla kullanılabilen bir üslup haline gelmiştir.¹⁰ Böylece Standart Osmanlıca hem yazı hem de konuşma dili olarak kullanılan bir genel dil olmaktan da uzaklaşmış oldu. Bunun sonucu da üst dil ile diğer varyantların birbirinden aşırı olarak uzaklaştığı bir ayrılma ortaya çıktı. Aradaki kopukluğu giderme çabaları bir sonuç vermedi. Daha sonra günlük dilden uzaklaşan bu üslup yerini, birbiriyle rekabet halindeki varyantlardan gelişen yeni bir standart dile bırakmak zorunda kaldı.

Gene de Osmanlıca'nın değişik ağız konuşurları arasında bir iletişim aracı olduğunu vurgulamalıyız. Grubun dışında Osmanlıca konuşmak, idareci kesimin sahip olduğu prestij yüzünden kabul görmekteydi. Bu varyantı kullanmak aynı zamanda bunu konuşanın sosyal kimliği açısından da önem taşıymaktaydı. Osmanlıca, bir ağızdan böylece işlevsel anlamda bir standart dil olma yeteneği kazanmıştır. Eski Osmanlıca kaynaklar bu yeni biçimlerin geniş bir coğrafyada geçerli olduğunu göstermektedir.¹¹

Osmanlı İmparatorluğu'nun bir güç olarak yerleşmesi sonucunda yeni biçim bir standart dil olarak bağlayıcı duruma da gelmiştir. Bunun kullanılmasının kabulü devletin yaptırımları ve ödüllendirmeleriyle gerçekleşmiş olmaktadır: İmparatorluğun sıkı sosyal sisteminde standart dili bilmek, kariyer yapmaya imkan sağlıyordu. Her yeni fethedilen bölgede ulema devlet organizasyonunun sağlanması için çaba sarfetmekteydi. Devlet dilinin gayri resmi de olsa kodlanması ve gelişmesi bu genişleme ve sağlanmaya paralel olmaktadır. Osmanlıca, devletin savunulması ve idaresinde ana dili Türkçe olmayanların da görev alması sonucu, işaret edildiği gibi, milletler üstü bir karakter kazanmıştır.

Sık sık Osmanlıca'nın ortaya çıkmasındaki asıl farkın söz varlığında olduğu, buna karşılık dilin iç yapısını, yani fonolojik envanterini, ünlü uyumlarını, morfolojik araçlarını ve cümle yapısını önemli ölçüde değiştirmede söylenir. Ancak dilin söz varlığı dışındaki alanlarında da diğer varyantlar yığını ile standart Osmanlıca arasında, söz varlığında olduğu kadar yoğun olarak hissedilmese de, çok önemli farklılıklar ortaya çıkmıştır.

İstanbul'un Dili

Dil bakımından İstanbul çok farklı dil türlerinin konuşulduğu bir şehirdi. Çeşitli eğilimlerin kaynaşmasıyla ortaya çıkmış olan şehir ağız yerel bir varyantlar yığını durumundaydı. Türkçe olmayan alt ve üst katman varyantlarının, etnik açıdan Türk dilli olmayan çeşitli "milletler" in etkisi de önemliydi. Türkçe söyleyişteki kimi ses özellikleri, Yunan, Ermeni, Yahudi veya başka bir kökenden

OSMANLI TÜRKÇESİ

olanlar için tipiktir. Karagöz oyununda bu etnik azınlıkların kimliklerine geleneksel olarak belli fonetik hususiyetlerle, karikatürize edilmiş biçimde, işaret edilir. Ancak bu halk kesiminin Türkçenin ayrı varyantlarını konuştuğu iddiası belgelenmiş değildir.¹² Aynı durum Yunanlılar tarafından kaleme alınmış olan metinler için de geçerlidir.¹³

İstanbul şehir ağızı elbette İstanbul konuşmasına dayanan standart dilden ayrılır. Bunun bazı özellikleri, 19. yüzyılın ikinci yarısında yazılan nesirde, mesela Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın eserlerinde görülür. Burada çoklukla eğitilmiş kesimin teklifsiz bir üslubu söz konusudur. Eski İstanbul Türkçesi, bugün sık sık dile getirildiği gibi, payitahtın seçkin semtlerinde kadınlar tarafından "en güzel" biçimiyle konuşulmaktaymış. Burada herhalde hem yüksek dilin hem de en alt sosyal tabakanın etkisinden oldukça uzak kalmış bir dil söz konusu olmalıdır.¹⁴ Ancak İstanbul'da daha çok kadınlar tarafından konuşulan "güzel Türkçe"nin nasıl bir dil olduğu konusu da iyi araştırılmış değildir.

İlk olarak 19. yüzyılda, bir standart kaymasına yol açan dil reformları başlatılmıştır. Standart dil yerini daha az resmi bir biçime bırakmak zorunda kalmıştır. Genel İstanbul dili bunun yolunu açmıştır. Türkçülerin başını çektiği ılımlı dil reformcuları, Türkçeyi İstanbul halkının, özellikle de kadınlarının konuştuğu gibi yazmayı teklif etmişlerdir. "Orta" varyant böylece, yazı dilinin diğer gelişmelerine esas olan ve bugünkü Türkiye'nin milli dilinin temelini oluşturan yeni bir standart varyanta gelişmiştir.¹⁵

Varyasyon ve Değişme

Eski sosyal tabakalara bağlı varyasyona gelince, bunun "kaba Osmanlıca" olarak adlandırılan tezahürlerinin sadece üst dilden sapsmaları gösterdiğini veya üslup açısından hoş görülmemeyen bir Osmanlıca'yı oluşturduklarını belirtmek gerekir. Her standart, rekabet halindeki normların tesirine ve bunlar kanalıyla çözülmeye bağlıdır. Mesela yabancılar tarafından yazılmış olan orta Osmanlıca sözlüklerde vulgar olduğu belirtilen kelimelerin çoğu daha sonra standart biçimin yerini alan bir varyasyona sebep olmuştur. Geçiş çoklukla tedricidir. Bir müddet iki sosyal tabakaya has, biri ilerlemeci biri tutucu iki varyant varolmuştur. Bunu takip eden nesillerde yenileşme zaman zaman başka tabakaları da içine alacak şekilde yaygınlaşmış, genelleşmiş ve böylece daha önce kendisine yamanmış olan sosyal değerden kurtulmuştur. Amaçsız bir dil değişkenliği düzenli bir dil değişmesine dönüşmüştür. Temel olarak rekabet halindeki alt standart varyantları, standardın bünyesine dahil edilebilmekteydi. Bir gelişme basamağında kaba veya eğitimsiz görülen şey bir sonrakinde kabul edilebilmekteydi. Orta Osmanlıca için tipik olan eski morfolojik yapının yavaş yavaş çözülmesi ana hatlarıyla böyle olmalıdır. Sosyal açıdan üstün varyantlar gene de mesela fonolojik özelliklerin kopyalanmasıyla ortaya çıkan yenilikçi yönler taşıyabilmektedirler. Prestiji düşük varyantlar prestij unsurlarını alabilmekte ve böylece yüksek varyantla aradaki uçurumu azaltabilmekteydi.¹⁶

Edebi olmayan varyantların tabakalaşmasında ise bir genel dil var sayılır. Bunun altında halk dili, halk dilinden daha prestijiz bir alt standart olarak argo ve bayağı dil bulunur. İstanbul'da konuşulan genel dil hakkında özellikle yabancılar tarafından Arap alfabesi dışında alfabelerle yazılmış

OSMANLI TÜRKÇESİ

olan transkripsiyonlu metinlerde oldukça fazla malzeme bulunmaktadır. Bu eserlerin araştırılması ise Türkoloji içerisinde neredeyse ayrı bir kol haline gelmiştir, denilebilir.¹⁷

Alfabe ve İmla

Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlıca'nın yazımında Arap alfabesi kullanılmıştır. Diğer alfabelerle yazılmış ve transkripsiyonlu metinler olarak da bilinen, özellikle dil incelemeleri açısından çok önemli eserler varsa da bunlar Osmanlıca'nın yaygın olarak kullanıldığı alfabeler olma özelliğini hiçbir zaman kazanamamıştır. Sandart yazı dilinin gelişmesinde özellikle başlarda imla iki ayrı yazı geleneğinin izlerini taşır: 1. Uygur yazı geleneği; 2. Arap-Fars yazı geleneği. Bu geleneklerin imlaya yansımaları şu şekilde özetlenebilir:

Uygur Yazı Geleneğinin Etkileri:

1. Ünlülerin yazıda gösterilmiş olması: vəJä0"z "getürüñ!".
2. Nazal ñ sesinin gösterimi için xÖ grubunun kullanılması: |wÜz "göñül".
3. N harfinin art ünlülü kelimelerde de kullanılması: áötO "sakın".
4. ç için 9 ve p için + kullanımı: ", "0 tapa" ...e doğru".
5. Eklerin kök ve gövdeden ayrı yazılması: "LäO vəPz! "eksüksüz".

Arap-Fars Yazı Geleneğinin Etkileri:

1. Ünlülerin yazıda gösterilmeyişi: ÄKwö "yigirmi".
2. Nazal ñ sesinin gösterimi için v harfinin kullanılması: vLäz "gözün".
3. V harfinin art ünlülü kelimelerde kullanılması.
4. ç için □ ve p için Σ kullanımı.
5. Eklerin kök ve gövdeye bitişik yazılması.
6. Tenvin kullanımı: ÚÚGÇ}à! "ölmedin (ölmeden önce)".¹⁸

Sesbilgisi

Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlıcada Ünlüler

Eski Türkçede olduğu gibi Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlıcada da sekiz ünlü kabul edilmektedir: a, ı, o, u, e, i, ö, ü.

OSMANLI TÜRKÇESİ

Ancak yine Eski Türkçede olduğu gibi uzun ünlüler'in ve kapalı e sesinin varlığı tartışmalıdır ve bu nedenle ayrı bölümler olarak ele alınmaları uygun görülmüştür:

Uzun ünlüler: Ana Türkçedeki asli uzun ünlülerin Eski Anadolu Türkçesinde kısalmış oldukları kabul edilmektedir. Aruzla yazılmış olan şiirlerde imalelerin gerçekte asli uzun ünlüleri gösterdiği öne sürülmüşse de Brendemoen yaptığı ayrıntılı çalışmada bunun ancak bir ölçüde doğru olabileceğini göstermiştir.¹⁹ Ona göre Karahanlı şiirinde imale gerçekten uzunlukları gösteriyordu ve Anadolu'da doğu Türkçesi geleneğinin bir devamı olarak ortaya çıkan Oğuz yazı dilinde uzun ünlüler çoktan kısalmış oldukları halde, imaleye denk gelen etimolojik uzunluklar ancak doğu Türkçesi yazı dili geleneğinin etkisiyle açıklanabilirler.

Bununla birlikte çağdaş Oğuz grubunun doğu bölümünde yer alan Türkmencede uzun ünlülerin bulunuyor olması (g#l-, s#y-, çOban, yhk vb.) Ana Oğuzcada uzun ünlülerin korunmakta olduklarını ve batı Oğuzcasında kıaldıklarını göstermektedir.

Arapça ve Farsçadan girmiş olan kelimelerde ise çok sayıda uzun ünlü bulunur.

Kapalı e: Eski Türkçede olduğu gibi Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlıcada da kapalı e ünlüsü bazen i ünlüsünü gösteren işaretlerle, bazen de ünlü işareti olmaksızın ifade edilmiştir. Buna karşılık açık e ve i ünlülerinin gösteriminde herhangi bir tutarsızlığa rastlanmaz. Türkologlar çoğunlukla, bugün Türkiye Türkçesinde e veya i ile söylenip de Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlıcada ye ile gösterilmiş olan köklerde bir kapalı e ünlüsü kabul etme eğilimindedirler. Osmanlıcadaki ye gösteriminin kapalı e'yi değil i ünlüsünü yansıttığı görüşü de vardır.²⁰

Bu döneme ait metinler incelendiği zaman Eski ve Orta Türkçe döneminde, kök hecede e ve i ünlüleri arasında kararsızlık gösteren köklerin Türkiye Türkçesinde e veya i'ye değiştiğini, düzenli olarak e ile yazılan köklerde ise bu ünlünün yalnız e ile temsil edilmiş olduğunu görürüz (Yılmaz 1991: 160-161):

de~di-> de-; et~it-> et-; gece ~gice > gice; ver~vir->ver-; gey~giy-> giy-; eşit ~işit-> işit-; get~git->git-; eki ~iki > iki vb.

sev-= sev-; ses = ses; gel-= gel-vb.

Ünlü Uyumları

Önlük-Artlık Uyumu

Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlıcada önlük-artlık uyumu güçlüdür. Bugün uyuma girmeyen-ki aitlik ekinin bu dönemde ötümlü ünsüzle başlayan art ünlülü biçimi de vardır: başında-gı, uçmakda-gı vb.

OSMANLI TÜRKÇESİ

Yine bugün yalnız i-biçimi bulunan ve Eski Türkçe er-eyleminden gelen i- yardımcı eyleminin -dük sıfat-fiil eki almış idüg-i biçimi de önlük artlık uyumuna girmektedir: az ıduğın, hak ıduğın vb.

Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu

Bu uyum Eski Türkçe ve Türkiye Türkçesine göre Eski Anadolu Türkçesinde ve Osmanlıcada oldukça zayıftır. İlk dönemlerde çeşitli sebeplere bağlı olarak belirgin bir yuvarlaklaşma vardır. Bu olay hem kök ve gövdelerde, hem de eklerde ortaya çıkar. Kök ve gövdelerde gerçekleşmiş olan yuvarlaklaşmanın üç temel nedeni vardır:

1. Çok heceli sözcüklerin sonunda bulunan -E/-g seslerinin düşmesi: kapıg > kapu, sarıg > saru, bilig> bilü, sevig > sevü vb.

2. Dudak ünsüzlerinin etkisi: demür, kirpük, bülezük, süvri vb.

3. Söz yapımında kullanılan, düz ünlülü biçimleri bulunmayan yapım ekleri:

-(u) k/-(ü) k: aç-u-k, del-ü-k, eksü-k, tanış-u-k vb.

-aru/-erü: il-erü, iç-erü, yuk-aru vb.

-dur-/dür: bil-dür-, yap-dur-vb.

-ur/-ür: ir-ür-, sav-ur-vb.

-Eur/-gür: ir-gür-, dir-gür-vb.

-lu/-lü: saadet-lü, et-lü, ev-lü kanat-lu vb.

-suz/-süz: din-süz, yir-süz, arı-suz vb.

-(y)ııcı/-(y)ici: tur-ııcı, dilen-ici vb.

-cı/-ci;-çı/-çi: yol-cı, ok-çı vb.

Çatı eklerinin bağlama ünlüleri ise genellikle düz, bazen yuvarlaktır.

gör-i-n-, bul-ı-n-, dok-ı-n-, dut-ı-ş-, bul-ı-ş-,öp-i-ş-, kuç-ı-ş-, kuç-u-ş-, kurt-ı-l-, düz-i-l-, göz-i-k-, göy-ü-n-, ur-u-n-, tut-u-l-, süs-ü-l-vb.

İsimden isim yapım eki -lık/-lik'in de bazen yuvarlak ünlülü biçimleri görülmektedir: toğru-lık, ayru-lık, nazük-lük, kul-luk vb.

Bunların dışında da örnekseme olarak adlandırabileceğimiz dağınık yuvarlaklaşma örnekleri vardır: altun, dilkü, kendü, delü, sayru, üzengü, azuk, kadgu, yanku vb.

OSMANLI TÜRKÇESİ

İsim ve fiil çekim eklerinin de bir bölümü yalnızca yuvarlak ya da yalnızca düz ünlü bulundukları için eklenmede uyumun bozulmasına neden olurlar. Bu ekleri şöyle sıralayabiliriz:

Yalnız yuvarlak ünlülü biçimleri bulunan çekim ekleri

1. Zarf-fiil eki-(y)up/-(y)üp;-(-u) ban/-(ü) ben: gel-üp, id-üp, geç-üp, al-uban, oyna-y-uban vb.
2. Zarf-fiil eki -(y) u/-(y) ü: ağla-y-u, gözle-y-ü vb.
3. Emir kipi, 3. kişi ekleri-sun/-sün;-sunlar/-sünler: di-sün, bil-sün, oyna-sun, ağla-sunlar, görme-sünler vb.
4. 1. çoğul kişi bildirme eki -(y)uz/-(y)üz;-vuz/-vüz: biz-üz, perişan-uz, degül-üz, toğrı mı-y-uz, ne-vüz vb.
5. 3. tekil kişi bildirme ekleri-dur/-dür; durur/dürür: iş-dür, güneş-dür, yakın-dur, diri-durur vb.
6. Geçmiş zaman sıfat-fiil eki -duk/-dük: al-dug-ı-n-dan sonra, söyle-dük için, içerü gir-dük yerde vb.
7. Geniş zaman eki -(u) r/-(ü) r: yat-u-r, yanku-lan-u-r, sığın-u-r vb.
8. İstek ve koşul kipinin çekiminde kullanılan 1. çoğul kişi eki -vuz/-vüz: kıl-a-vuz, söyle-y-e-vüz; al-sa-vuz, gel-se-vüz vb.
9. Tekil 1. kişi iyelik eki -(u) m/-(ü) m: bil-ü-m, kat-u-m, akl-u-m vb.
10. Çoğul 1. kişi iyelik eki -(u) muz/-(ü) müz: bağı-u-muz, din-ü-müz, çara-muz, ümid-ü-müz vb.
11. Tekil 2. kişi iyelik eki -(u) ñ/-(ü) ñ: kulag-u-ñ, şah-u-ñ, derd-ü-ñ vb.
12. Çokluk 2. kişi iyelik eki -(u) ñuz/-(ü) ñüz: beg-ü-ñüz, iş-ü-ñüz vb.
13. İlgî eki -(n) uñ/-(n) üñ (ben ve biz zamirlerinden sonra -üm): iş-üñ aslı, a-n-uñ zülf-i, ben-üm derd-ü-m, biz-üm ilduz-u-muz vb.
14. Tekil ve çoğul 1.ve 2. kişi çekiminde görülen geçmiş zaman ekleri -du-m/-du-m;-du-k/-dü-k;-du-ñ/-dü-ñ;-du-ñuz/-dü-ñüz: vir-dü-m, al-du-m, gelme-dü-k, bil-dü-k, bil-dü-ñ, sev-dü-ñ, kılma-du-ñuz, aña-du-ñuz vb.

Yalnız düz ünlülü biçimleri bulunan çekim ekleri

1. Belirtme durumu eki -(y) ı/-(y) i;-nı/-ni: kol-ı, göz-i, sözüm-ni, kuş-nı vb.
2. Tekil 3. kişi iyelik eki -(s) ı/-(s) i: söz-i, kapu-sı vb.

OSMANLI TÜRKÇESİ

3. Soru eki -mı/-mi: sakınur mı, usanmaduñ mı, degül mi vb.

4. Üçüncü tekil kişi çekiminde görülen geçmiş zaman eki -dı/-di: otur-dı, gül-di, dur-dı vb.

5. Görülmeyen geçmiş zaman eki -mış/-miş: bul-mış-am, tol-mış, dur-mış-uz vb.

6. Emir kipi tekil 2. kişi eki -gıl/-gil: tut-gıl, vir-gil vb.

7. Fiil çekiminde kullanılan tekil ve çoğul 2. kişi ekleri -sın/-sin;-sız/-siz: sevinür-sin, bilür-sin, işide-siz, aňlaya-sız vb.

8. 2. tekil ve çoğul bildirme ekleri -sın/-sin;-sız/-siz: sen-sin, güneş-sin, canlarum-sız, kör-siz vb.

9. Zarf-fiil eki -ınca/-ince: ol-ınca, gör-ince vb.

Son dönemde transkripsiyonlu metinler olarak bilinen ve Arap alfabesinden başka alfabelerle yazılmış metinlerle ilgili olanlar başta olmak üzere yapılan çalışmalar önemli sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Buna göre köke yakın olan eklerde ünlü uyumu daha erken gelişmiştir. Genel olarak 17. yüzyılda dudak uyumunun gelişmeye başladığı, 18. yüzyılda ise günümüzdekine benzer bir uyumun konuşma dilinde gelişmiş olduğu söylenebilir. Halen devam etmekte olan istatistik çalışmalar dudak uyumu konusunda münferit kelime veya eklerin nasıl bir gelişme gösterdiğini ortaya çıkaracaktır.

Osmanlı Türkçesinde dudak uyumunun ortaya çıkış tarihi konusuna transkripsiyonlu metinlerden hareketle Johanson çok önemli bir katkıda bulunmuştur. Bu çalışma tarihi morfonoloji sahasında bu karmaşık süreçle ilgili verimli bir tartışmanın da başlatıcısı olmuştur. Teorisinin çıkış noktası dudak uyumu bakımından önemli morfemlerin yeni bir sınıflandırmasına dayanır. Bu sınıflandırma sözkonusu morfemlerin Eski Anadolu Türkçesinde sadece-ı/-i veya-u/-ü olmasına dayanmaz, aksine kendine has bir sınıfı göz önünde bulundurur. Bu sınıfın ünlüsü Eski Türkçe bağlama ünlüsüne gider ve Eski Anadolu Türkçesi dönemi metinlerinin ünlüleri ya düz ya da yuvarlak olarak kaydedilir ve bunlar zaten Eski Türkçede sınırlı bir keyfiyete bağlıdır. Johanson ayrıntılı bir çalışmada bu ünlülerin fonolojik değerleriyle ilgilenir ve uyum yönünde büyük bir çaba görmez. Tersine yansız dönemi koruduğu görüşündedir ki buna göre düz: yuvarlak zıtlığı ortadan kaldırılmıştır ve daha arada telaffuz edilen yansız ünlüler söyleyişe hakimdirler. Ayrıca burada eski açık ünlülerin kalıntıları da göz önünde bulundurulmalıdır.

Johanson daha sonra transkripsiyonlu metinlerin yardımıyla fikirlerini geliştirir. Bunlar Osmanlı morfonolojisi için yegane kaynak durumundadırlar. Elbette bu kaynaklar da ses değerlerini tam vermemeleri yüzünden dikkatli kullanılmalıdırlar. Ancak Johanson yansızlık görüşüyle şimdiye kadar açıklanması zor olan kimi sesleri de açıklayabilmiş ve sınıflandırmıştır. Malzemesinin önemli bir bölümünü Uppsala Üniversitesi kütüphanesinde bulunan, 17. yüzyıl Azeri konuşma dilini yansıtan bir kaynak oluşturur. Türk Acemi olarak da adlandırılan bu kaynaktaki Johanson düzlük yuvarlaklık uyumunun gelişmesinde Azeri Türkçesinin daha çekingen davrandığını, Osmalıcının ise daha ileri

OSMANLI TÜRKÇESİ

olduğunu tespit eder. 17. yüzyıl Osmanlıcasında bu uyum epeyce ileridir. Azerice ise açıkça daha ön basamağın izlerini taşır²¹

Ünsüz Değişmeleri

1. Palatal n sesinin durumu: Eski Türkçedeki söz içi ve söz sonu ince n (ny) sesi bugün Halaçça dışındaki bütün Türk dillerinde y'ye değiştiği halde, Ana Oğuzcada bazı kelimelerde n olarak korunmuştur. Kaşgarlı Mahmut Divan'da Oğuzların kayu yerine kanu dediklerinden söz etmektedir. Eski Anadolu Türkçesinde kanı, kankı ve modern batı Oğuzcasındaki hangi (Türkiye Türkçesi), hansı (Azerice), angı (Gagauzca) biçimlerine karşılık doğu Oğuzcasında (Türkmence) y ile haysı gelişmesi görülüyor.

Eski Türkçe ny sesinin yn ve ym şeklinde ayrıldığını gösteren örnekler de vardır: Eski Türkçe kony > Az., Trkm. goyun, TT koyun; Eski Türkçe kanyak "kaymak" > TT kaymak; Eski Türkçe bony "boyun" > boyun.²²

2. Söz başı t-> d- değişmesi: Eski Anadolu Türkçesinin tipik özelliklerinden olan bu değişme düzenli ve tutarlı değildir. Her kelimedede gerçekleşmediği gibi aynı metin içinde de farklı yazılışlara rastlanmaktadır. Ayrıca bugünkü Türkiye Türkçesindeki durumla da tam bir örtüşme yoktur. Ön ünlülü Türkçe kelimelerde t->d-değişiminin neredeyse tümüyle gerçekleştiği, çift biçimlerin daha çok art ünlülü kelimeler için geçerli olduğu görülmektedir:

tag > dağ, te-> di-, tüş > düş, ter > der (TT ter), titre-> ditre-(TT titre-), tut-> dut-(TT tut-), toğ-, (TTdoğ-), ton-(TT don-), tamar (TT damar) vb.

3. Söz başı k-> g-değişmesi: Bu değişme kelimelerin çoğu için geçerli olmakla birlikte söz başı t-> d-değişmesi gibi tutarsızdır. Alfabeden bunun ölçüsünü belirlemek mümkün olmadığı için okuyuşlarda Türkiye Türkçesi esas alınmaktadır:

kök > gök, keç-> geç-, köz > göz, kiçi (TT küçük), kişi, kendü vb.

4. W sesinin durumu: Söz başında olduğu durumda k-sesi gibi ötümlüleşmemiş, kendini korumuştur: kamu, kaygu, kanda, kangı vb.

Söz içi, hece başı ve sonu durumunda sık sık sızıcılaşarak H olmuştur: daHı, yoHsa, yoHsul, uyHu, biraH-, yaH-, arHa, çıH-, koHu vb.

5. E ve g seslerinin durumu: Çok heceli kelimelerin sonunda ve ek ve ikinci hece başındaki E/g sesleri düşmüştür:

bilig > bilü, sarıE > saru, edgü > eyü, sarEar-> sarar-, bolEa biz > bolavuz, tarıE-laE > tarla, kelgen-> kelen vb.

OSMANLI TÜRKÇESİ

6. Söz içi ve söz sonu ve hece başında b > v değişmesi:

seb-> sev-, ab > av, ebir-> evür-, yabız > yavuz, ben ben > ben-ven, eb > ev, tabışEan > tavşan vb.

7. Söz başında b-sesinin durumu:

Söz başı b-sesi üç kelimedede v'ye değişmiştir: bar-> var-, bar > var, ber-> ver-.

Bir kelimedede ise düşmüştür: bol-> ol-.

8. Söz içi ve sonunda d > y değişmesi: adır-> ayır, kedı > gey-, edgü > eyü, kod-> koy-vb.

9. Ünsüz ötümlüleşmesi:

Asli uzun ünlülerden sonra gelen p, ç, t, k ünsüzleri ötümlü karşılıklarına değişmişlerdir: ç#kır-> çağır-, ht > od, nç > ök, knker-> göğër-, tÜp > dib vb.

10. y-yitimi: Kurallı değildir, bazı kelimelerde görülür: yılan > ılan, yıpar > ıpar, yılduz > ilduz, yürek > ürek.

11. y-türemesi: Kimi kelimelerde karşılaşılır: igren-> yigren-, ırla-> yırla-.

12. v- türemesi: Yalnız ur- fiilinde görülür: vur-.

Ünsüz uyumu: Türkçede eklenmede ünsüzlerin ötümlülük ötümsüzlük açısından benzeşmeleri genel bir kural olduğu halde, Eski Türkçede olduğu gibi, Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlıcada da bu kurala aykırı durumlar vardır. Şu eklerin Eski Anadolu Türkçesinde yalnızca ötümlü biçimleri bulunduğu için ötümsüz ünsüzle biten kök ve gövdelere eklendiklerinde en azından yazıda ünsüz uyumu bozulur:

Bulunma eki -da/-de

Ayrılma eki -dan/-den

Görünen geçmiş zaman eki -dı/-di,-du/-dü

Sıfat-fiil eki -duk/-dük

Ettirgenlik eki -dur/-dür

Biçimbilgisi

İsim Çekimi

Durum Ekleri²³

OSMANLI TÜRKÇESİ

Yalın durum -

İlgi durumu -uñ/-üñ,-nuñ/-nüñ (ben ve biz zamirlerinin ilgi durum ekli biçimleri, iyelik ekine örneksene yoluyla benüm ve bizüm'dür)

Belirtme durumu -ı/-i,-yı/-yi;-nı/-ni

Yönelme durumu -a/-e,-ya/-ye;-ga/-ge

Bulunma durumu -da/-de

Ayrılma durumu -dan/-den;-dın/-din;-da/-de

Araç eki -n;-la/-le,-lan/-len

Eşitlik eki -ça/-çe

Yön gösterme eki -ra/-re;-ru/-rü

Yokluk eki -suz/-süz

İyelik Ekleri

1. tekil kişi -um/-üm,-m

2. tekil kişi -uñ/-üñ,-ñ

3. tekil kişi -ı (n)/-i (n);-sı (n)/-si (n)

1. çoğul kişi -umuz/-ümüz,-muz/-müz

2. çoğul kişi -uñuz/-üñüz,-ñuz/-ñüz

3. çoğul kişi -ları/-leri

Fiil Çekimi

1. Görülen Geçmiş Zaman: İyelik kökenli kişi ekleriyle çekilir. Ancak çoğul birinci kişide -duk/-dük sıfat-fiilinin etkisiyle, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi kişi eki olarak -k kullanılır:

Tekil Çoğul

1. kişi-du-m/-dü-m -du-k/-dü-k

2. kişi-du-ñ/-dü-ñ -du-ñuz/-dü-ñüz

3. kişi-dı/-di-dı-lar/-di-ler

OSMANLI TÜRKÇESİ

2. Görülmeyen Geçmiş Zaman: Ek önce yalnız üçüncü kişi için kullanılırken 14. yüzyılda örnekseme yoluyla birinci ve ikinci kişiler için de kullanılmaya başlanmıştır. Başlangıçta yalnız olumlu fiillerle kullanılıyordu. Çünkü -mış/-miş sıfat-fiili olumsuz yapılarda görülmüyordu.²⁴

Çekimde zamir kökenli kişi ekleri kullanılır. Bu nedenle birinci tekil kişide ben zamirinin hem b-> v, hem de b-> ø değişimli biçimleri bulunur:

Tekil Çoğul

1. kişi-mış-am/-mış-em -mış-uz/-mış-üz

-mış-van/-mış-ven

2. kişi-mış-sın/-mış-sin -mış-sız/-mış-siz

3. kişiø;-mış-dur/-mış-dür, -mış-lar/-mış-ler

-mış durur/-mış durur -mış durur-lar/-mış durur lar

-mış-lar-dur/-mış-ler-dür

3. Geniş Zaman: Genelde yuvarlak ünlüyle, daha az olarak da düz-geniş ve düz-dar ünlülerle oluşturulmuştur. Ünlü ile biten fiil kök ve gövdelerine çoğunlukla y yardımcı sesini alarak -(y)ur/-(y)ür biçiminde eklenir ancak bugün olduğu gibi doğrudan-r olarak da gelebilir. Zamir kökenli kişi ekleriyle çekilir:

Tekil Çoğul

1. kişi-ur-am/-ür-em -ur-uz/-ür-üz

-ur-van/-ür-ven

-ur-ın/-ür-in

2. kişi-ur-sın/-ür-sin -ur-sız/-ür-siz

3. kişi-ur/-ür -ur-lar/-ür-ler

Günümüzdeki anlamda şimdiki zaman ekine yazılı kaynaklarda 14. yüzyılın ikinci yarısından itibaren rastlanır. Ek önce hareket fiillerinde görülür; ancak bu yüzyılda çoğu yazarca kaba bulunur. 15. yüzyılın sonuna doğru kısalarak-(l)yür olur. Bu ekten ilk bahseden gramer Pietro Della Valle'ya aittir. Jazijür, Jazijurür. Daha sonraki yıllarda ise Meninski söz eder.²⁵ Ekin transkripsiyonlu metinlerde ilk geçen ŝekli dar ünlüdüdür. Gerek dil tarihi açısından eski metinlerdeki örnekler, gerekse bugünkü ağızlardaki dağılım bize eskiden farklı farklı şimdiki zaman ekleri olduğunu göstermektedir. Yukarıda verdiğimiz örneğin yanında, çok az örnekte-yörür gibi bir biçimden gelişmiş olan ek

OSMANLI TÜRKÇESİ

örneklerine de rastlanmaktadır. Bu varyantın seyrek geçmesinin sebepleri arasında İç ve Batı Anadolu yazı dillerinin bu ekin ortaya çıkmaya başladığı 15. yüzyılda ortadan kalkmaları ve yabancılar tarafından yazılan gramerlerin de bu ekin geçerlilik alanının dışında kalan İstanbul Türkçesinden hareket etmeleri gösterilebilir. Şimdiki zaman ekiyle ilgili bir başka ilgi çekici durum da -yor ekine 18. yüzyıl öncesi eserlerde rastlanmamış olmasıdır. Ek bir kere Holderman tarafından yazılmış olan gramerde istiyor şeklinde geçer. Daha sonra ise Pianzola tarafından yazılmış olan Türkçe-İtalyanca konuşma kitabında bu ekin örneklerine rastlarız. Ekten sonraki yıllarda bahseden Viguiet bağlama ünlüsünün geniş zaman ünlüsü ile aynı olduğuna da işaret eder. -yor'dan önceki ünlünün bugünkü şekliyle sadece dar olarak kullanması ise 20. yüzyılda ortaya çıkan bir durumdur.²⁶

4. Gelecek Zaman: Eski Anadolu Türkçesinde ortaya çıkmış ve daha sonraki dönem eserlerinde ancak seyrek olarak rastlanan -isar/-iser gelecek zaman eki ve zamir kökenli kişi ekleriyle oluşturulmaktaydı:

Tekil Çoğul

1. kişi-isar-am/-iser-em-isar-uz/-iser-üz

-isar-van/-iser-ven

2. kişi-isar-sın/-iser-sin -isar-sız/-iser-siz

3. kişi-isar/iser -isar-lar/-iser-ler

-açak/-eçek (-acak/-ecek) ekiyle ilgili farklı görüşler vardır. Ek gereklilik ve gelecek zaman gösteren bir sıfat-fiil olarak ilk kez 13. yüzyılda tespit edilmiştir: gelecek nesne.²⁷ Fiil çekimi tarihine dair bir kitap yayımlamış olan M. Adamovi/ ekin ortaya çıkışıyla ilgili olarak özetle şunları yazar: -acak/-ecek yazılı kaynaklarda 14. yüzyıl ortalarında önce sıfat fiil olarak hareket fiillerinden sonra ve yer kelimesinden önce kullanılmaya başlanır. sığınacak yer, varacak yer gibi. Gelecek zaman eki olarak kullanılmasının ilk örneklerine ise 14. yüzyılın ikinci yarısında rastlanır. Başlarda daha çok 3. kişilerle sınırlıdır. Ekin bütün şahıslar için kullanılması ise 15. yüzyılda olmalıdır. Bu şekilde gelişen ek, mevcut gelecek zaman eklerinin -ki bunlar sadece gelecek zaman ifade etmiyorlardı yerini almıştır. Bu gelişme sonucu -isar/-iser ortadan kalkmıştır. İstek ekinin gelecek zaman işlevi ise -acak/-ecek ekinin gelişmesi sonucu sınırlandırılmıştır. Halk dilinde -acak/-ecek ekinin tamamen yaygınlaşması daha erken olurken yazı dilinde bu yeni ek uzun zaman kaba görülmüştür. Edebi bir üslup tercih edenler 17. yüzyıla kadar istek ekini yeni eke tercih etmişlerdir. Bu yüzden ek eski tarihli transkripsiyonlu yayınlarda da geçmez. Ekin yazı dilinde kullanılışı 17. yüzyıla rastlar.²⁸

5. Emir Kipi: Türkiye Türkçesinde olduğu gibi belli bir kip ekinden söz edilemez. Kip ve kişi kavramı aynı ekle ifade edilmiştir. Birinci tekil kişide ekin son ünsüzü olan-n'nin tekil birinci kişi iyelik ekine örnekseme yoluyla-m'ye değişmeye başladığı da görülür:

OSMANLI TÜRKÇESİ

Tekil Çoğul

1. kişi-(y) ayın/- (y) eyin -(y) alum/- (y) elüm

-(y) ayım/- (y) eyim

2. kişi-gıl/-gil; ø -uñ/-üñ;-ñ

-uñuz/-üñüz

3. kişi-sun/-sün;-suñ/-süñ -sun-lar/-sün-ler

6. İstek Kipi: Zamir kökenli kişi ekleriyle çekilir:

Tekil Çoğul

1. kişi-(y) a-m/- (y) e-m; -(y) a-vuz/- (y) e-vüz

-(y) a-vuz/- (y) e-vüz

2. kişi-(y) a-sın/- (y) e-sin -(y) a-sız/- (y) a-siz

3. kişi-(y) a/- (y) e -(y) a-lar/- (y) e-ler

-(y) a-vuz/- (y) e-vüz istek biçimi Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait olmakla birlikte 17. yüzyılın sonuna kadar kullanılmıştır.

7. Koşul Kipi:

Tekil Çoğul

1. kişi-sa-m/-se-m -sa-vuz/-se-vüz

2. kişi-sa-ñ/-se-ñ -sa-ñuz/-ñüz

3. kişi-sa/-se -sa-lar/-se-ler

Eylemsiler:

1. İsim-fiil ekleri:

-mak/-mek: kılmak, bilmek vb.

-maklık/-meklik: söyle-meklik, dur-maklık vb.

2. Sıfat-fiil ekleri:

OSMANLI TÜRKÇESİ

Geçmiş zaman sıfat-fiil ekleri:

-duk/-dük (-dugı/-dügi): bin-dügi, çık-dugı-nı, di-düg-üñ vb.

-mış/-miş: göger-miş ekin, öğren-miş geyik vb.

Geniş zaman sıfat-fiil ekleri:

-an/-en: eyle-y-en, dut-an, dinil-en vb.

-ar/-er,-ur/-ür,-r: ak-ar su, uyu-r gişi, düş-er olsa vb.

-maz/-mez: yara-maz hava, bil-mez gişi vb.

Gelecek zaman sıfat-fiil ekleri:

-acak/-ecek: var-acak yer, di-y-eceg-üm söz vb.

-ası/-esi: kapumuz yok sığın-ası, vir-esi-y-e reva degül vb.

3. Zarf-fiil ekleri

-(y) a/-(y) e: gül-e gül-e, ceng ed-e ceng ed-e vb.

-ı (y)/-(y) i,-(y) u/-(y) ü: ağlaş-u ağlaş-u, di-y-ü, ugra-y-u vb.

-(y) urak/-(y) ürek,-(y) arak/-(y) erek: eglen-ürek, acı-y-urak, gez-erek vb.

-ken, iken: gün doğar-ken, ider iken vb.

-(y) ınca/-(y) ince: gice ol-ınca, olma-y-ınca, toy-ınca yedi vb.

-madın/medin: ayakdan düş-medin, hüküm eyle-medin vb.

-(y) ıcak/-(y) ıcek: yat-ıcak, anadan doğ-ıcak vb.

-dukça/-dükçe,-dugınca/-dügince: belürt-dükçe, toğ-dukça, es-dügince, tur-dugınca vb.

-dukda/-dükde,-dugında/-düginde: ak-dukda, bil-dükde, işit-düginde vb.

-(y) up/-(y) üp,-(y) uban/-(y) üben;-(y) ubanı/-(y) übeni, (y) ubanın/-(y) übenin: ideme-y-üp, ırla-y-up, eyle-y-üben, çık-uban, vir-übeni, al-ubanın vb.

Ekeylemin Çekimi

Ekeylem birinci ve ikinci tekil ve çoğul kişilerde zamir kökenli kişi ekleriyle, üçüncü kişide ise Eski Türkçe tur-fiilinin geniş zaman eki almış biçimi olan durur ile çekilir:

OSMANLI TÜRKÇESİ

Tekil Çoğul

sayru-van, sayru-y-am sayru-vuz

sayru-sın sayru-sız

sayru durursayru durur-lar

diri-ven, diri-y-emdiri-vüz

diri-sin diri-siz

diri dürür diri dürür-ler

(Adamovi/ 1985: 28).

Modern Türkiye Türkçesine

Geçişte Ortaya Çıkan Temel

Fonetik ve Morfolojik

Değişmeler

1. Ünlü uyumlarının giderek güçlenmesi.
2. ğ sesinin söyleyişten düşerek komşu ünlüyü uzatması.
3. ñ sesinin n'ye değişmesi.
4. İsim çekiminde araç eki n'nin,-ra/-re yön gösterme ekinin,- dın/-din ayrılma ekinin kayboluşu.
5. Sıfatların derecelendirilmesinde kullanılan-rak/-rek ekinin kullanımdan düşmesi.
6. Şimdiki zaman eki olan -yor'un kullanılmaya başlanması.
7. Gelecek zaman eki olan -ısar/-iser yerine -acak/-ecek ekinin ortaya çıkması.
8. durur ekeyleminin -dur/-dür biçiminde ekleşerek uyuma girmesi.
- 9.-gıl/-gil tekil ikinci kişi emir ekinin kaybolması.
10. Bazı sıfat-fiil ve zarf-fiil eklerinin kaybolması -ısar/-iser,-uban/-üben vb.) 29

Söz Varlığı

OSMANLI TÜRKÇESİ

Osmanlıca'nın özellikle söz varlığı açısından gün geçtikçe halk dilinden uzaklaşmış olduğu yaygın bir görüştür. Ancak genel olarak Türkçenin olduğu gibi Osmanlı Türkçesinin de mevcut kaynaklarda yer alan bütün kelimelerin alındığı bir tarihi sözlüğü henüz yazılmamıştır. Tarihi sözlüğün olmaması yanında mevcut eserlerdeki yabancı kelimelerin oranını gösteren istatistik çalışmalarının da eksikliği yüzünden sözvarlığındaki yabancılaşmanın durumu hakkında kesin bir şey söylemek şimdilik mümkün değildir. Dönemin dilindeki yabancı kelime oranını göstermek için yapılan popüler yayınlar da yazarın ispat etmek istediği sonuca göre örneklendirilmektedir. Oysa bilimsel açıdan savunulabilir sonuçlara ulaşmak ancak değişik türden eserler üzerinde yapılacak ayrıntılı çalışmalarla mümkün olabilir.

Söz varlığından bahsederken Osmanlı Türkçesinin içinde bulunduğu Oğuz grubuna has bazı kelimelere sahip olduğuna, bu kelimelerle Türkçenin öteki lehçelerinden ayrıldığına işaret etmeliyiz. Bu gerçek uzun zaman göz ardı edilmiştir. Oysa ana dilden gelen ortak söz varlığı ve dil ilişkileri sonucu kazanılan ödünç sözcükler bir yana bırakıldığında bugün yalnızca Oğuz grubu dilleri için tipik olan bir söz varlığından bahsedebiliriz. Bunlara örnek olarak şu kelimeler verilebilir: 30

Oğuz Grubu Diğerleri

1. ısır-	1. tişle- 2. köpek 2. it 3. kapı 3. eşik
4. keçe	4. kiyiz
5. bul-	5. tap-. ileri 6. burun, murun
7. eyi, iyi	7. yakşı
8. el	8. kol
9. tavşan	9. koyan
10. dudak	10. erin
11. çok	11. köp
12. göbek	12. kindik
13. başka	13. özge
14. dinlen-	14. tın
15. dön-	15. kayt-
16. yolla-	16. yiber-
17. söyle-	17. sözle-

OSMANLI TÜRKÇESİ

18. güneş 18. kuyaş

19. söğüt 19. tal

20. yen- 20. ut-

21. kurt 21. böri

Osmanlıcanın söz varlığıyla ilgili olarak bize genel bilgi verebilecek en önemli kaynak, 160 seçme eserin taranmasıyla meydana getirilmiş Tarama Sözlüğü'dür. Ancak adı geçen çalışma Türk dili için çok önemli bir kaynak olmakla birlikte daha çok 16. yüzyıl öncesi eserlere dayanması bir tarafa "öztürkçe" kelimeleri ortaya çıkarmak, böylece özleşmeciliğe yeni kelimeler sunmak amacını da güder. Bu amaçla seçilen malzeme derlenen dönemin söz varlığını bütünüyle içine almak yerine belli kelimelere yer vermiştir. Yazılı metinlere dayanılarak hazırlanmış olmakla birlikte, Osmanlıcanın Berardo da Parigi (1665), F. Meninski (1680), Vankulı (1729) gibi önemli isimler tarafından yazılmış olan büyük sözlükleri kaynaklar arasında yer almaz. Ancak bütün eksikliklerine ve sınırlı amaçlarına rağmen, Tarama Sözlüğü'nün en geniş çaplı tarihsel sözlük durumunda olduğunu bir kez daha vurgulamalıyız. Metin edisyonu çalışmalarında ise genel bir indeks verilmemiş ise daha çok Arapça Farsça kelimeler sözlüğe alınmaktadır. Ancak son yıllarda Türk Dil Kurumu tarafından uzun zamandır sürmekte olan daha geniş bir tarihsel sözlüğün hazırlanıyor olması bir tarafa, belli konularda tarihsel sözlüğe malzeme verebilecek ilgi çekici çalışmaların da yapıldığını görmekteyiz. Bunlara Krakow üniversitesinde yapılan bir çalışmayı örnek olarak verebiliriz.

S. Stachowski tarafından yapılan sistemli bir çalışmada, birisi fiilden birisi de isimden isim yapan ve birlikte benzer anlamlarda kullanılan CI ve ICI ekleriyle 13. yüzyıldan -en son tarihlisi 1917 olmak üzere- 20. yüzyıla kadar olan sürede türetilmiş kelimelerin bir sözlüğü hazırlanmıştır. Bu eklerin günümüzde de olduğu gibi 1. yapan eden, 2 belli bir politik veya sosyal düşüncenin taraftarı veya bir ideolojinin temsilcisi, belli bir şeyi temsil eden savunan, paylaşan, 3. kelime kökünde belirtilen durumda bulunan şahıs adları türetmek gibi işlevleri vardır. Bu eklerle türetilmiş olan gövdeyi çoğu durumda bir IXk eki takip eder. Stachowski çalışmasında toplam 1498 kelime tespit etmiştir. Sözü edilen eklerle en fazla kelime ise 17. ve 20. yüzyıllarda türetilmiştir. Buna göre 17. yüzyılda 560, 20 yüzyılda ise 428 tane kelime ilk defa kaynaklara girmiştir. Adı geçen eklerle türetilmiş ve kaynaklarda varlığı belirlenmiş bu 1498 kelimedenden, 14'ü transkripsiyonlu metinlerin yazılmaya başlanmasından sonraki tarihten olmak üzere, Tarama Sözlüğü'nde toplam 132 kelime tespit edilmiştir. Geri kalan 118'i ise Eski Anadolu Türkçesi eserlerine aittir Stachowski'nin çalışması her şeyden önce dayandığı kaynaklar açısından Tarama Sözlüğü'nden ayrılır. Son sözü edilen seçme eserlere dayanırken, araştırmacı dört grup kaynaktan yararlanır. Bunlar sırasıyla: 1. Tarama Sözlüğü, 2. Belli dil yadigarlarıyla ilgili münferit Türk veya Türk olmayan araştırmacıların kaleminden çıkmış sözlük çalışmaları ve Tarama Sözlüğü'nde taranmamış çalışmalar, 3. Latin, Kiril ve Yunan harfleriyle yazılmış ve çeviri yazılı metinler olarak da bilinen Osmanlı Türkçesi kaynakları, 4. Komşu ülkelerin dilindeki Osmanlı Türkçesi ödünçlemeler. Ödünçlemeler bir dilin önemli kaynaklarından olmalarına

OSMANLI TÜRKÇESİ

rağmen, komşu dillerin çoğundaki Türkçe kelimelerin bir etimoloji sözlüğünün olmaması, bu kaynakların kullanılmasını oldukça zorlaştıran hususlardan birisidir.

Kullanılan malzeme yardımıyla sadece Osmanlıca kelime hazinesine dair bilgilerimiz genişlemekle kalmamış aynı zamanda bilinen kelimeler de yeni belgeler ve yeni ses varyantlarıyla desteklenmiştir. Bir başka önemli yönü, kelimelerin tam bir kronolojisinin ortaya konmuş olmasıdır. Kelimenin tarih sırasına göre önemli bir bölümü çeviri yazılı metinlerden oluştuğu için kelimelerin tarih içerisinde geçirdiği ses değişikliklerini görebildiğimiz gibi nasıl bir anlam değişmesine uğradığını da inceleyebiliyoruz. Bu, çalışmayı tarihi anlambilim açısından eşi bulunmaz bir kaynak haline getirmektedir. Ayrıca kelimelerin komşu dillerde var olup olmaması da Türkçenin kullanıldığı yerleri göstermesi bakımından önemlidir. Bir fikir vermesi amacıyla kitapta geçen bazı örnekleri şöyle sıralayabiliriz: Mesela rüşvetçi kelimesi ilk defa 1911 tarihli kaynakta geçmektedir. İlk defa 13. yüzyılda tespit edilmiş olan muştucu 'müjdecî' kelimesinin 1791 yılına kadar hayatta olduğunu görüyoruz. Ama ondan sonraki yıllarda araştırmacının kullandığı kaynaklarda geçmez. Oysa bu kelime günümüzde de Anadolu ağızlarında kullanılır. Gerçi kelime Anadolu ağızlarında aynı anlamda değil, "Girdiği evlere sevindirici haber getirdiğine inanılan, kelebeğe benzer kahverengi bir böcek" anlamıyla kaydedilmiştir.³¹ Stachowski'nin çalışmasından mektupçu kelimesinin 1641'de, yoğurtçu'nun 1828'de, yolcu'nun yolcu biçimiyle 14. yüzyılda, yağcı'nın 'yağ imalatçısı' anlamıyla 1641'de (mecazi anlamı kaynaklarda geçmez), çokolatacı'nın 1835'de, "entrikacı" entrigacı veya entrikacı olarak 1911'de yazılı kaynaklarda geçtiğini öğreniyoruz. "Büyücü" böğici, böğücü, bugucu olarak 1680'de, sadece bir kere geçen aminci 'il dit toujours amen' 1828'de kullanılmışlardır. Gene bugünkü gazeteci kelimesi 1867 yılında gazetacı, kazetacı olarak kaynaklarda geçer ve 1917 tarihli yayına kadar gazetacı olarak kullanılır. Adı geçen yayından ayrıca kelimelerin zaman içerisinde geçirdiği anlam değişikliklerini izlemek de mümkündür. Burada yerimizin darlığı yüzünden örnek veremiyoruz. Ancak merak edenlere, mesela 1672 yılındaki bir kaynakta tespit edilen çorbacı kelimesinin geçirdiği anlam değişikliğine bakmalarını tavsiye edebiliriz (49). Oldukça geniş bir dönemi içine alan Osmanlı Türkçesinin söz varlığı konusunda sağlıklı hükümlere varılabilmesi için araştırmayı yapanın, ispat etmek istediği görüşü belgelemeye yarayacak sözlüklere değil, dili bütünüyle kavramaya çalışan sözlük çalışmalarına ihtiyaç olduğunu vurgulamalıyız Böyle bir sözlük hazırlanırken kaynakların çok dikkatle seçilmesi gerektiğini belirtmeliyiz. Bu dönemin dilini tespit etmek, için aşırı örneklerde karşılaştığımız ve sonuçta ancak belli bir türü yansıtabilecek veya bunun tersi olarak bugün de anlaşılır örnekleri seçmek yeterli değildir. Türkoloji böyle bir çalışmanın üstesinden gelebilecek bilgi birikimi ve donanıma sahiptir. Kaynak açısından ise zaten bir sıkıntı sözkonusu değildir.

Dil İlişkileri

Son yıllarda gelişen dil ilişkileri incelemelerinde, yani dil biliminin, dillerin bir arada yaşaması veya herhangi bir şekilde karşı karşıya gelmesi sonucu ne olduğunu; nelerin, niçin, nasıl, ne dereceye kadar değiştiğini araştırmayı amaç edinen kolunda önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Türkçe dil ilişkileriyle ilgili son yıllarda önemli çalışmalar yapılmıştır. Hatta bu konu üzerinde yoğun olarak duran

OSMANLI TÜRKÇESİ

Lars Johanson dil ilişkilerinin incelenmesinde Türkçe malzemenin yardımıyla başka diller için de kullanılmakta olan bir model geliştirmiştir. Bu modele göre, Johanson, verici dilde bir şeyin eksilmediği, alıcı dilde ise orijinalin aynısının bulunmadığı görüşünden hareketle Türkçede olduğu gibi bir çok batı dilinde de bir dilbilimi terimi olarak yaygın biçimde kullanılan 'ödüncleme'yi reddeder. Bunun yerine isabetli bir şekilde kopyalama'yı önerir. Bu kodkopyalama modeli, herhangi bir dil etkileşmesinde, sosyal olarak üstün durumdaki bir dilin, B-kodunun ('baskın kodun' unsurlarının, sosyal olarak zayıf durumdaki dilin cümlesinin çerçevesine, A-koduna ('zayıf koda'), kopyalanması esasına dayanır. Buna göre, kopyalanan unsurlar, 'verici B dili'ne ait unsurların 'alıcı A dili'ne eklenmesinden çok, A dili sisteminde benzerlerine örnek oluşturur ve bu yüzden burada ödüncleme söz konusu değildir. Kopyalanan unsurlar alıcı dilin sistemine uymak için belli süreçlerden geçerler. Böylece bu unsurlar, sosyal bakımdan üstün bir dile ait olarak görülmekten de çıkarlar. Bu arada kopya, B dilinin sistemine değil A dilinin sistemine ait olduğu için, kopya ile orijinal arasında her zaman ufak tefek farkların var olduğu da kabul edilir.

Kopyalamada global kopyalar ve seçme kopyalar olmak üzere iki farklı türün varlığından hareket edilir. Birincisinden bir dile ait bir unsuru "blok" olarak bütün yönleriyle başka bir dile kopyalama, ikincisinden ise malzeme, anlam, bağlanma veya sıklık gibi yapı özelliklerinden bir veya birden fazlasının kopyalanması anlaşılır. Bunun yanında daha çok genel kopyaların bazı bölüm yapısı kopyalarını da beraberinde getirmesi sonucu ortaya çıkan karışık kopyalar davardır.

L. Johanson 1992 yılında yayınladığı *Strukturelle Faktoren in türkischen Sprachkontakten* (Stuttgart)³² adlı kitapta ve bazı makalelerinde teorik çerçevesini çizdiği veya uyguladığı bu modelin yaygınlaşmasını sağlamıştır. Yeni çalışmalar Türkçe ile ilişkide bulunduğu diller arasındaki yoğun ilişkiler sonucu dillerin hemen hemen her alanında etkileşme olabileceğini göstermektedir. Bu tür ilişkiler sonucu dillerde nelerin ne dereceye kadar değişebileceği yukarıda adı geçen çalışmada geniş olarak ele alınmıştır.

Alıcı dil Olarak Osmanlıca

Genel olarak kabul edildiği gibi Osmanlı döneminde Türkçe sadece alıcı dil durumunda olmamıştır. Her şeyden önce Anadolu yanında güney doğu Avrupa, Kuzey Afrika gibi geniş bir alanda devlet ve değişik milletler arasında iletişim aracı olduğu için hakimiyet alanında kalan bölgedeki bütün dilleri yoğun etkilemiştir. Yapılan çalışmalar sadece başka dillerden Türkçeye değil Türkçeden de diğer dillere çok canlı bir akış olduğunu göstermektedir.

Genel kopyalamada materyal yapısı da birlikte kopyalanan orijinal, morfemik açıdan basit veya karmaşık, bağımsız veya bitişken olabilir, bir veya daha fazla kelimeyi içine alabilir. Mesela Osmanlıcadaki Arapçadan kopyalanmış-#t eki bitişkendir ve zamanla Türkçe kelimelere de getirilmeye başlanmıştır (gidiş#t).

OSMANLI TÜRKÇESİ

Diller arasındaki bazı açık farklar genel ve bölüm yapısı ödünçlemeleri arasındaki ilişki açısından da mevcuttur. Edebi Osmanlıca, yeni kavramlar için kelime üretilirken genel kopyalamaya ileri derecede meyletmesi sonucu birörnek olmayan bir yapıya bürünmüştür.

Osmanlıca mu'allim-e Türkçede var olmayan bir cinsiyet kategorisine dahildir ve genel kopyalama için bir örnek oluşturur.

Gramatik cinsiyetler, önemsiz, anlamca oldukça boş ayrımlara dahildirler. Bunlar, herhangi bir telafiye gerek kalmadan bir kenara bırakılabilirler, anlamında vazgeçilebilir durumdadırlar.

Mesela değişik dil ve tarihi arka plana sahip edipler tarafından geliştirilmiş, yüzyıllar boyunca pek çekici olmayan yapılarla sosyal yönden "belirli" bir varyant olarak kalan Osmanlı edebi dili oldukça çekingen davranmıştır. Diğerleri yanında ileri derecedeki kompartımanlara ayrılma belirgin özelliğiydi. Belli yabancı (Arapça ve Farsça) unsurlar ayrı bir alt sistem oluşturuyordu. Kelime hazinesinin aslına sadık kalınarak reproduksiyonları yapılmış genel kopyalardan oluşan bölümleri, mesela ses uyumu bakımından ölçüden sapmak suretiyle yapısal düzensizlikler göstermekteydi. Bu birliklerle ilgili etimolojik bilgi, demek ki uyum tedbirlerinden vazgeçmek suratiyle olarak karakterize edilmelerine sebep olmuştu. Bu tür özel muamele durumları da her şeyden önce dil taşıyıcılarının sosyal tavırlarından kaynaklanır.

Osmanlıca gibi bazı Türk dilleriyse başından itibaren yabancı sözdizimi tesirinde kalmışlardır. Yüz yıldan bu yana Türkiye Türkçesi standart dilinin sözdizimi, mesela. basın yayında kullanıldığı şekliyle, zaten farkında bulunduğu gibi oldukça güçlü Avrupa dilleri (başlarda her şeyden önce Fransızca) etkisine uğramıştır.

Verici dil olarak Osmanlıca

Yapılan araştırmalar Osmanlı'nın hakim olduğu bölgelerin diline Türkçenin çok önemli etkileri olduğunu, kimi dillerde Türkçe kopyaların genel dilin bir parçası olarak kabul gördüğünü veya yabancı bir unsur olarak dilden atılmaya çalışıldığını ortaya koymuştur. Osmanlı Türkçesi ilişkide bulunduğu dillere sadece kelime vermekle kalmamış, onlarda olmayan yapıların ortaya çıkmasına da sebep olmuş veya var olan eğilimlerin gelişmesini sağlamıştır.³³ Dil ilişkileriyle ilgili olarak önceleri sözvarlığındaki etkiler araştırılırken, son yıllara yapısal etkilerin de daha sistemli bir şekilde araştırılmaya başlandığını söyleyebiliriz.³⁴

1 Tartışmalarla ilgili olarak bkz. Timurtaş 1994: VII-VIII, Németh 1960: 1, Kerlake 1998: 180-181.

2 Németh 1957, 1.

3 Konu hakkındaki tartışmalarla ilgili olarak bkz. Doerfer 1990.

OSMANLI TÜRKÇESİ

4 Özkan 2000: 63-65; konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Canpolat 1967; Korkmaz 1968, Korkmaz 1972, Korkmaz 1973; Korkmaz 1974; Mansuroğlu 1956; Mansuroğlu 1959; Tekin 1973/74; Buluç 1955; Buluç 1956; Ergin 1950; Ertaylan 1949; Ertaylan 1960.

5 Arap harflerinin Anadolu'da kullanılmaya başlaması sürecindeki sorunlarla ilgili olarak bkz. Scharlipp 1995, 106 vd.

6 Kirchner 1996: 144.7 Johanson 2002.

8 Johanson 2002.9Johanson 1989, 2002.

10 Johanson 2002.11 Hazai 1978: 46.

12 Mesela 17. yüzyıldan önce yazılmış olan Ermenice-Türkçe metin İstanbul'un günlük dilini yansıtır olabilir. bkz. Sanjian/Tietze 1981: 62.

13 Johanson 2002.14 Bkz. Johanson 2002.15Bkz. Johanson 2002.

16 Bkz. Johanson 2002.17 Bu tür metinlerle ilgili çalışmalar hakkında genel değerlendirmeler için bkz. Hazai 1978.

18 Mansuroğlu 1959: 162.

19 1996: 335-345.20Foy 1900a: 180-186, 1900b: 180-215.

21 Johanson 1979.22 Schönig 2002.23 Mansuroğlu 1959: 168; Kerlake 1998: 188.

24 Adamovi/ 1985: 188.25Ayrıntılı bilgi için bkz. Adamovi/ 1985: 116-120.

26 Adamovi/ 1985: 116-120.

27 Mansuroğlu 1959: 174.28 Adamovi/ 1985, 92-112.

29 Hazai 1964: 58.30 Johanson 1998: 120.

31 DS 3224.32 Türkçesi için bkz. Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Faktörler, Çev. Nurettin Demir. Ankara 2002 (Baskıda).

33 bkz. Prokosch 1983, Halasi-Kun 1969, 1973, 1982, Reinkowski 1998; Bulgarcayla ilgili olarak bkz. bkz. Johanson 1998: 149.

34 Türkçenin başka dillere olan etkisi dil ilişkileriyle ilgili genel kitaplara da girmiştir bkz. Bechert/Wildgen 1991. Biraz eski tarihli olmakla birlikte Türkçenin başka dillere olan etkisi hakkında 1950 yılından aşağı yukarı 1985 yılına kadar olan çalışmaların toplu bir değerlendirmesi için bkz.

OSMANLI TÜRKCESİ

Tietze 1990a. Türkçeye başka dillerin etkisiyle ilgili çalışmaların toplu bir değerlendirmesi için de bkz. Tietze 1990b; Türkçenin diğer diller olan yapısal etkisi hakkında bkz. Johanson 1992.

Adamovi/, Milan (1985), Konjugationsgeschichte der türkischen Sprache, Leiden-E. J. Brill.

Bechert, Johannes, Wolfgang Wildgen (1991), Einführung in die Sprachkontakt-Forschung, Darmstadt.

Brendemoen, Bernt (1980), "Labiya Ünlü Uyumunun Gelişmesi Üzerine Bazı Notlar", Türkiyat Mecmuası XIX, 223-240.

Brendemoen, Bernt (1990), "The Turkish Language Reform and Language Policy in Turkey", Handbuch der türkischen Sprachwissenschaft, Teil I, Hrsg. György Hazai, Akadémiai Kiadó, 454-493, Budapest.

Brendemoen, Bernt (1996), "Osmanlı ve Çağatay Şiirinde İmale", Uluslararası Türk Dili Kongresi 1992: 335-345, Ankara.

Buluç, Saadettin (1955), "Eski bir Türk dili yadigârı. Behcetü'l-hadâ'ik fî mev'izeti'l-halâ'ik", TDED 6: 119-131.

Buluç, Saadettin (1956), "Behcetü'l-hadâ'ik fî mev'izeti'l-halâ'ik'den örnekler", TDED 7: 17-44.

Canpolat, Mustafa (1967), "Behcetü'l-Hadâ'ik'in dili üzerine", TDAYB 1967: 165-175.

Develi, Hayati (1998), "18. Yüzyıl Türkiye Türkçesi Üzerine", Doğu Akdeniz 1: 27-36.

Doerfer, Gerhard (1990), "Die Stellung des Osmanischen im Kreise des Oghusischen und seine Vorgeschichte", Handbuch der türkischen Sprachwissenschaft, Teil I, Hrsg. György Hazai, Akadémiai Kiadó, 13-34, Budapest.

Duman, Musa (1998), "Damak Ünsüzlerinin Klâsik Osmanlı Türkçesi Dönemindeki Gelişmelerine Dair", Doğu Akdeniz 1:1-26.

Ergin, Muharrem (1950), "Bursa kitaplıklarındaki Türkçe yazmalar arasında", TDED 4: 107-132.

Ertaylan, İ. Hikmet (1949), "VII.H./XIII. M. asra ait değerli bir Türk dili yadigârı. Behcetü'l-hadâ'ik fî mev'izeti'l-halâ'ik", TDED 3:275-293.

Ertaylan, İ. Hikmet (1960), Behcetü'l-Hadâyik, Tıpkıbasım, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları 859. İstanbul.

Foy, Karl (1900a), "Das ainisch Türkische", KSz. I: 180-186.

Foy, Karl (1900b), "Türkische Vocalstudien", MSOS. III: 180-215.

OSMANLI TÜRKÇESİ

Halasi-Kun, Tibor (1969), "The Ottoman Elements in the Syrian Dialects", *Archivum Ottomanicum* 1, 14-91.

Halasi-Kun, Tibor (1973), "The Ottoman Elements in the Syrian Dialects", *Archivum Ottomanicum* 5, 17-95.

Halasi-Kun, Tibor (1982), "The Ottoman Elements in the Syrian Dialects", *Archivum Ottomanicum* 7, 117-267.

Hazai, György (1964), "Türk Dilinde Tarihsel Gelişme Dönemleri", *Bilimsel Bildiriler* 1963: 57-60, TDK yay., Ankara.

Hazai, György (1978), *Kurze Einführung in das Studium der türkischen Sprache*. *Orientalistische Literaturzeitung* 76, 573-575.

Johanson, Lars (1979), "Die westoghusische Labialharmonie", *Orientalia Suecana* 27-28: 63-107, Sweden.

Johanson, Lars (1989), "Substandard und Sprachwandel im Türkischen", In: Holtus, Günter & Radtke, Edgar (eds): *Sprachlicher Substandard II. Standard und Substandard in der Sprachgeschichte und in der Grammatik. Konzepte der Sprach- und Literaturwissenschaft* 44: 83-112, Tübingen: Niemeyer.

Johanson, Lars (1990), "Historische Grammatik", *Handbuch der türkischen Sprachwissenschaft*, Teil I, Hrsg. György Hazai, Akadémiai Kiadó, 74-103, Budapest.

Johanson, Lars (1992), *Strukturelle Faktoren in türkischen Sprachkontakten*. *Sitzungsberichte der Wissenschaftlichen Gesellschaft an der J. W. Goethe-Universität Frankfurt am Main*, Stuttgart.

Johanson, Lars (1993), "RñmO and the birth of Turkish poetry", *Journal of Turkology* 1: 23-37, Szeged.

Johanson, Lars (1998), "Zum Kontakteinfluss türkische Indirektive", *Turkologie heute-Tradition und Perspektive*, *Materialien der dritten Deutschen Turkologen-Konferenz*, Leipzig, 4. -7. Oktober 1994, S. 141-150, Yay. Nurettin Demir-Erika Taube. Wiesbaden.

Johanson, Lars (2002), "Türkisch" In: Roelcke, Thorsten (ed.), *Handbuch der sprachlichen Variation*, Berlin, de Gruyter [baskıda].

Kerslake, Celia (1998), "Ottoman Turkish", *Turkic Languages* 179-202, London and New-York.

Kirchner, Mark (1996), "Zwei osmanische Bearbeitungen des persischen Qâbusnâma als Quelle zur türkischen Sprachgeschichte", *Symbolae Turcologicae* 143-156, Stockholm.

OSMANLI TÜRKÇESİ

Korkmaz, Zeynep (1968), "Eski Bir Kudurî çevirisi", Bilimsel Bildiriler 1966: 225-231, Ankara.

Korkmaz, Zeynep (1972), "Selçuklular çağı türkçesinin genel yapısı", TDAYB 17-34, Ankara.

Korkmaz, Zeynep (1973), "Das Oghusische im XII. und XIII. Jahrhundert als Schriftsprache", CAJ 17: 294-303.

Korkmaz, Zeynep (1973/74), "XI-XIII. yüzyıllar arasında Oğuzca", TDAYB41-48.

Korkmaz, Zeynep (1975), "Eski Türkçedeki Oğuzca Belirtiler", Bilimsel Bildiriler 1972: 433-446, Ankara.

Mansuroğlu, Mecdut (1954), "The rise and development of Written Turkish in Anatolia", Oriens 7: 250-264.

Mansuroğlu, Mecdut (1956), "Şeyyâd Hamza'nın doğu türkçesine yaklaşan manzumesi", TDAYB 125-144.

Mansuroğlu, Mecdut (1959), "Das Altosmanische", PhTF, 161-182, Wiesbaden.

Németh, Julius (1960), "Osmanlı Türk Dili Tarihi Araştırmalarının Yeni Yolları", Bilimsel Bildiriler 1957: 1-14.

Özkan, Mustafa (2000), Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi, İstanbul.

Prokosch, Erich (1983), Osmanisches Wortgut im Ägyptisch-Arabischen, Berlin.

Reinkowski, Maurus (1998), "Türkische Lehnwörter im Bagdadische-Arabischen. Morphologische Adaptation an die arabische Schemabildung und Bedeutungsveränderung", Turkologie heute-Tradition und Perspektive. Materialien der dritten Deutschen Turkologen-Konferenz, Leipzig, 4. -7. Oktober 1994, S. 239-245, Yay. Nurettin Demir-Erika Taube. Wiesbaden.

Sanjian, A. K & A. Tietze (1981), Eremya Chelebi Kömürjian's Armeno-Turkish poem 'The Jewish bride', Orientalistische Literaturzeitung 79. 278-281.

Scharlipp, Wolfgang E. (1995), Türkische Sprache arabische Schrift. Ein Beispiel schriftlicher Akkulturation. Budapest.

Schönig, Claus (2002), "Zur Entwicklung und internen Differenzierung des Westoghusischen", Johanson Armağanı, Yay. Nurettin Demir, Fikret Turan, Ankara.

Stachowski, Stanislaw (1996), Historisches Wörterbuch der Bildungen auf-CI//-ICI im Osmanisch-Türkischen, Jagiellonian University Press, Kraków.

Tarama Sözlüğü. (1963-1979), TDK, Ankara.

OSMANLI TÜRKCESİ

Tekin, Şinasi (1973/74), "1343 tarihli bir eski Anadolu Türkçesi metni ve Türk dili tarihinde 'olga-bolga' sorunu", TDAYB: 59-157.

Tietze, Andreas (1960), "Anadolu Türkçesinin Tabakalanışı", Bilimsel Bildiriler 1957: 71-76, TDK yay., Ankara.

Tietze, Andreas (1990a) "Der Einfluss des Türkischen auf andere Sprachen (Die Veröffentlichungen seit etwa 1950)", HdTS. 119-145, Budapest.

Tietze, Andreas (1990b) "Die fremden Elemente im Osmanisch-Türkischen", Handbuch der türkischen Sprachwissenschaft, Teil I, Hrsg. György Hazai, Akadémiai Kiadó, 104-144, Budapest.

Timurtaş, F. Kadri (1994), Eski Türkiye Türkçesi, XV. yüzyıl, Gramer-Metin-Sözlük, İstanbul.

Turan, Fikret (1996), Old Anatolian Turkish: Syntactic Structure, Harvard University, The Department of Near Eastern Languages and Civilisation, doktora tezi, Cambridge, Massachusetts.

Yılmaz, Emine (1991), "Ana Türkçede Kapalı e Ünlüsü", Türk Dilleri Araştırmaları 1991: 151-165, Ankara.